

Alex Rutten

Jan Foudraine

Psychotherapeut, onderzoeker, schrijver

Ambo|Anthos
Amsterdam

Inhoud

Proloog 9

- 1 Voor het voetlicht 17
- 2 Ontmoetingen met mensen 40
- 3 Een mekka voor de psychoanalyse 68
- 4 Een messiaans gevoel 95
- 5 Wie is van hout... 122
- 6 Swami Deva Amrito 154
- 7 De koerier 175
- 8 Geen seconde te verliezen 204
- 9 Bunkerbouwers 232
- 10 Een lange wandeling 264

Publicaties van Jan Foudraine 287

Bronnen 291

Fotoverantwoording 303

Dankwoord 305

Noten 307

Personenregister 329

Voor het voetlicht

‘Zorg ervoor dat je werkt.’¹ De laatste woorden van zijn grootvader razen weer door Jan heen. Hij kijkt in de koolzwarte ogen van deze Johannes Foudraïne (1868-1942), naar wie hij net als zijn vader vernoemd is. Jan aanbad als jongen deze ijzervreter, een voor hem magische figuur.² Het portret van zijn opa staat op zijn bureau, waar Jan zich buigt over een stapel leerboeken. Het is eind 1946. Jan heeft gedurende de oorlogsjaren in Bloemendaal de hbs-b-opleiding gevolgd en is als zeventienjarige in Leiden aan de studie geneeskunde begonnen. Ondanks de naoorlogse woningnood heeft hij bij een hospita een kamertje op de Hoge Rijndijk weten te bemachtigen, aan de rand van de stad.³

In september is Jan begonnen aan het propedeusejaar dat gericht is op het aankweken van een brede basiskennis. Hij volgt vooral inleidende colleges en vakken, waaronder natuur- en scheikunde, plant- en dierkunde. Met deze vakken heeft hij zich al vertrouwd gemaakt in zijn hbs-tijd. Hij verdiept zich in de cellen en weefsels van organismen en leert alvast wat over fysiologie en de preventieve gezondheidszorg. Vanaf het tweede jaar wordt de studie spannender. Dan dient hij voor de anatomische practica een snijdoos aan te schaffen en zal hij meer leren over verschillende (geestes)ziekten.⁴

Jan studeert graag, leest veel, is van plan binnen drie jaar zijn kandidaatsexamen te halen. Hij wil dat zijn opa trots op hem had

kunnen zijn. De man op de foto op zijn bureau is inmiddels vier jaar geleden overleden. Jan herinnert zich de zondagen dat hij met zijn broertje Bob en vader Jan in Amsterdam bij hem op ‘audiëntie’ kwam. De twee kleinzonen mochten dan op eerbiedige afstand naar hem kijken. Liggend op een tiggervel observeerde Jan het mahoniehouten meubilair, de leren stoelen, de boekencollectie en de schitterende kale kop van zijn opa. Nooit mocht hij op schoot bij deze ‘Grote Foudraine’, de bepalende figuur in de familie, wat hem frustreerde. Op de borst van zijn blauwe pak glom altijd de gouden De Ruyter-medaille die hij drie jaar voor Jans geboorte had gekregen voor zijn verdiensten op zeevaartgebied.

‘De Napoleon van de Amsterdamse haven’ en ‘de man van staal’, zo werd hij genoemd, deze tycoon die zich als een baron liet rondvoeren. Johannes had zich vanuit een Vlissingse werkplaats opgewerkt tot hoofdmachinist en reisde de wereld rond. Eerst met de Holland-Amerika Lijn van Rotterdam naar New York en daarna met de Zuid-Amerika Lijn van Amsterdam naar onder meer Montevideo en Buenos Aires. Deze laatste maatschappij zou opgaan in de zeevaartmaatschappij Koninklijke Hollandsche Lloyd, waar hij eerst hoofdinspecteur en chef van de technische dienst werd en per april 1920 technisch directeur.⁵

Jans vader Johannes (1894-1966), die vaak van beroep wisselde en niet veel verdiende, haalde het niet bij het geïdealiseerde beeld van deze imposante grootvader, die voor de jonge Jan intelligentie en aristocratie vertegenwoordigde. Zijn vader ondernam van alles – hij was onder meer werktuigkundige, vertaler bij oliehandel Dyserinck & Zonen, koopman in scheepsbenodigdheden en technisch-assistent – maar bleef in de schaduw staan van de Grote Foudraine. De ‘uiterst zwalkende beroeps carrière’ van Jans vader was het onderwerp van spot binnen de familie. ‘Mijn vader dreigde voortdurend in het leven te mislukken en ondanks al zijn goedmoedigheid en integriteit, voldeed hij niet aan de wensen van een zoon die zich een sterke vader wenste’, zal Jan later vertellen. ‘Hij

straalde geen kracht uit en kracht was wat ik verlangde.’⁶

De jonge Jan Foudraine smult daarentegen van de vele verhalen die over zijn grootvader de ronde deden. Zo zou hij een keer koningin Wilhelmina in de haven op bezoek hebben gehad, omdat zij een van zijn nieuwe motorboten wilde bezichtigen: de Spido. De koningin stond erop dat de Spido voor deze gelegenheid bestuurd zou worden door een marineofficier, die echter geen begrip had van de kracht van de moderne technologie. Hij remde veel te snel af, waardoor de koningin languit op haar achterste viel. Johannes, die alles vanaf de kade aanzag, barstte toen uit in een donderende lachbui, wat hem een ridderorde moet hebben gekost, zo werd in de familie verteld.

Voorafgaand aan het bezoek aan grootvader spraken Jan en Bob altijd met oma Elisabeth Foudraine-Hombroek (1863-1946). Zij zat alleen in de voorkamer, afgezonderd van haar man. Voordat de boterhammen met worst op tafel werden gezet, hadden zij geregeld een eenvormig gesprekje waarin dezelfde vraag werd gesteld: ‘Wat willen jullie worden?’ Bob, die een jaar jonger was dan Jan, zei dat hij kapitein wilde worden. En Jan? Jan was vastberaden om dokter te worden.⁷

Deze antwoorden kwamen niet uit de lucht vallen. Bob, die na de Tweede Wereldoorlog naar de Hogere Zeevaartschool in Terschelling en de marine zal gaan, was net als Jan gefascineerd door het avontuurlijke leven van zijn opa. Jan deed op zijn beurt inspiratie op bij zijn oom J.P. Hofstee, die huisarts was in Amsterdam.

‘Op mijn vijfde jaar zei ik al: ik wil dokter worden. Daar hebben ze me aan gehouden’, zal Foudraine in een radio-interview zeggen over zijn vroege jeugd.⁸ In die laatste toevoeging lijkt een verwijzing te zitten naar de grote invloed van de tijd en directe omgeving (familie) waarin hij opgroeide, waarin standsbesef en het vinden van een respectabel beroep erg belangrijk waren. Jan, die op de hbs een goede leerling bleek, is de eerste Foudraine die naar de universiteit gaat. Het is dan ook niet vreemd dat Jan in Leiden een grote

verantwoordelijkheid voelt. Waar zijn vader er niet in slaagde een succesvolle carrière op te bouwen die kon spiegelen aan die van zijn grootvader, zal Jan zijn uiterste best doen. Hij weet dat een lange weg is ingeslagen; de studie geneeskunde duurt zeven jaar.

Hij had zich toch maar ingeschreven bij het Leidsch Studenten Corps. De ontgroening ging hem echter niet in de koude kleren zitten. Jan, die op school gepest werd vanwege zijn kippenborst en geregeld uitgelachen werd om zijn onhandigheid en naïviteit, had grote moeite met de in zijn ogen nogal sadistische plagerijen van de corpsleden, het geschreeuw en de handtastelijkheid.⁹ In de sociëteit Minerva moest hij samen met de andere ‘groenen’ op de grond zitten, onder de tafels, terwijl ze stevig aan de tand gevoeld werden. Even was zijn hoofd bijna net zo kaal als dat van zijn opa; zoals gebruikelijk was bij groenen of ‘foeten’ was zijn haar er door een kapper afgeschoren. Na de ontgroening volgde bovendien nog een ‘nagroentijd’.¹⁰

Gelukkig is die fase nu achter de rug. Jan gaat weliswaar regelmatig eten in Minerva en probeert zich enigszins aan te passen aan de Leidse mores, maar de sociëteit is nog geen plek waar hij zich thuis voelt. Betere contacten vindt hij in de jaarclub die hij samen met andere geneeskunde- en rechtenstudenten heeft gevormd. De naam van de jaarclub, ‘Budovati’ (Tsjechisch voor ‘(op)bouwen’ of ‘creëren’), wordt ingegeven door een jaarclubgenoot uit Tsjecho-Slowakije en verwijst naar de wederopbouw die nodig is na de oorlogsjaren.

Als Jan in Leiden arriveert, is de Rijksuniversiteit volop bezig met die wederopbouw. Het studiejaar 1945-1946 was turbulent geweest, omdat de universiteit jarenlang gesloten was en alles weer opgestart moest worden. Een groot aantal studenten keerde terug om examens af te leggen en de staf moest uitgebreid worden. In 1946 was er al veel op orde gebracht en gereorganiseerd, maar de recente oorlogsjaren bleven een schaduw werpen op de traditionele festiviteiten van de alma mater.¹¹ Bovendien was in Nederlands-In-

dië de onafhankelijkheidsoorlog nog volop gaande. De dienstplicht gold en veel studenten werden uitgezonden.

In Leiden heerst in de jaren na de bevrijding een mengeling van soberheid en daadkracht, die bij Jan resoneert. Afgezien van enkele studenten van gegoede komaf, hebben veel studenten weinig geld en kleding.¹² Zo ook Jan. Wat hij ter beschikking heeft, geeft hij uit aan de huur, boeken, eten en universitaire lidmaatschappen. Het 'gezellige' studentenleven trekt hem niet zo. Hij is naar Leiden gegaan met een heldere missie: hard werken, zichzelf ontwikkelen, arts worden. Het portret van zijn grootvader zal hem er dagelijks aan blijven herinneren.

Dat Jan lid werd van het corps lijkt aanvankelijk een onfortuinlijke keuze, maar het zal zijn redding blijken.¹³ Aan het einde van de ontgroeningsperiode wordt er een 'groenentoneel' opgevoerd, waarin onder muzikale begeleiding van een 'groenenstrijkje' komische liedjes gezongen worden. De groentijd vormt zo een kweekvijver voor nieuw talent; de nieuwkomers worden de weg gewezen naar de verschillende subverenigingen, zoals de muziekvereniging *Sempre Crescendo* en het Leidsch Studenten Tooneel (LST).¹⁴ Jan besluit zich meteen aan te melden bij het LST. Aan het einde van de hbs had de stille leerling al gedichten voordragen aan zijn klasgenoten. Sommigen huilden, waardoor hij inzag dat hij anderen met zijn woorden kon raken.¹⁵ Hij wil nu kijken wat er gebeurt als hij niet langer in de luwte blijft, maar voor het voetlicht treedt.

In februari 1947 maakt hij zijn debuut: een bijrol in het diesstuk *De bevrijde Don Quichotte* van de Russische schrijver Anatoli Loe-natsjarski. Jans talent valt op. Pim Scheltema komt na afloop van een opvoering naar hem toe om hem te complimenteren met zijn spel. Scheltema is op dat moment een geliefde en prominente figuur in het Leidse studentenleven: hij heeft liedjes geschreven die

in de corpskringen hoog staan aangeschreven, is redacteur van het corpsorgaan *Virtus Concordia Fides* en bekleedt bestuurlijke functies. Jan koestert de waardering die hij krijgt van Scheltema en anderen.¹⁶ Hierdoor aangemoedigd besluit hij door te gaan met toneelspelen.

Jan bevindt zich in Leiden in goed gezelschap. Hij ontmoet meerdere oudere corpsleden, vaak met ervaring binnen besturen en verenigingen. Naast Scheltema (acht jaar ouder dan Jan) treft hij bijvoorbeeld Piet Cleveringa (twaalf jaar ouder), lid van de zogenoemde Raad van Bijstand voor het Collegium en de Commissie van Orde en Vertegenwoordiging van Sociëteit Minerva. Beiden worden in 1947 benoemd tot erelid van het LST en zijn toonaangevende figuren naar wie Jan kan opkijken. Geneeskundestudent Harry van Scherpenberg (1925-2020), in 1945 in Leiden aangekomen, raakt via het toneel al snel bevriend met Jan. Hij memoreert later hoe bijzonder het was dat hij en Jan deel uitmaakten van de ‘samenballing van talent die ineens losbarstte na de oorlog’.¹⁷

De universiteit bevordert de ontwikkeling van dat talent, zoals via het Leids Academisch Kunstcentrum (LAK), dat direct na de bevrijding wordt opgericht om actieve kunstbeoefening bij academici te stimuleren.¹⁸ Jan maakt er gebruik van door voordrachten te houden van Anton Tsjechov – op wiens teksten hij dol is – en Edgar Allan Poe, G.B. Shaw en Herman Heijermans. Daarnaast draagt hij ook voor binnen het LST en zijn jaarclub. Hij valt daar op als een ‘geweldige woordkunstenaar’ en ‘schitterende verhalenverteller’.¹⁹

Jan groeit al snel uit tot een opvallend lid van het LST door zijn veelzijdige spel, charismatische stem en sterke geheugen. Vrijwel ieder jaar speelt hij een hoofdrol in het diesstuk van de universiteit, dat doorgaans in de Leidse Schouwburg op de Oude Vest – het vaste honk van de LST – in première gaat. Daarnaast speelt hij in eenakters en zingt hij cabaretliedjes bij medische conferenties.²⁰ Ook tijdens zijn eerste militaire training in een kazerne in Vught creëert Jan ruimte voor toneel. Voor de marcheerrondes door de omliggen-

de dorpen stelt hij een variant op de processie van Echternach voor: twee passen vooruit, één achteruit. Hij speelt ook een kleine cabaretvoorstelling voor de gespannen jongens die naar Nederlands-Indië worden uitgezonden.²¹

In 1949 boekt Jan zijn eerste grote succes als amateurtoneelspeler. Op 27 februari wint hij in de stampvolle Rotterdamse Schouwburg een door de Nederlandse Amateur Toneel Unie (NATU) uitgeschreven eenaktertoernooi, waaraan liefst 75 studententoneelverenigingen deelnemen. In de finale neemt Leiden het op tegen Rotterdam en Leeuwarden. Het LST wint met een vertolking van *Waar het kruis staat* van Eugene O'Neill en meerdere recensenten prijzen Foudraines vertolking van de kapiteinszoon in dat stuk.²²

Een jaar later maakt Jan wederom indruk als Orestes in *Electra* van Jean Giraudoux, dat opgevoerd wordt ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Vereeniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden (VVSJL). Het stuk wordt geregisseerd door Caro van Eyck (1915-1979), die als actrice bekend is van Het Residentie Tooneel en De Haagsche Comedie. Van Eyck, die zelf begonnen was in het studententoneel, moedigt Jan aan om beroepsmatig verder te gaan.²³ Het betekent veel voor hem. Trots vertelt hij thuis aan zijn ouders en broer wat hij van haar te horen heeft gekregen. Het dringt tot hem door dat hij talent heeft en op het toneel veel zou kunnen bereiken.

Een realistische optie is het beroepstoneel vooralsnog niet, want de studie komt op de eerste plaats. Er is bovendien studiegeld voor hem in de familie gereserveerd dat hij maandelijks moet ophalen bij een kennis, de gynaecoloog A.J.M. Holmer (1899-1975), een Leidse hoogleraar in de verloskunde en leer der vrouwenziekten, bij wie hij ook examens moet afleggen.²⁴ Het ligt niet in Jans karakter om van eerder gemaakte keuzes af te wijken. De studie wil hij nog steeds zonder vertraging halen. Tegelijkertijd gaan vrijwel al zijn vrije uren uit naar cabaret en toneel.

Jan geniet van de belangstelling en waardering die hij krijgt

van medestudenten en toneelspelers. Hij wordt wat lossier, rookt inmiddels kunstig een pijp en flaneert met een wandelstok door de straten van Leiden, zoals je als corpslid mocht doen vanaf je derde jaar. Hoewel hij negatief blijft staan tegenover het fenomeen van de ontgroening, doet hij eraan mee, nu als ouderejaars.²⁵ Langzaam overwint hij de minderwaardigheidsgevoelens uit zijn jeugd.

Het toneel brengt Jan niet alleen succes en erkenning, maar ook zijn eerste liefdesrelatie. De Haagse Toetie Smedes begint in september 1948 aan haar rechtenstudie in Leiden. Net zoals Jan dat twee jaar eerder had gedaan duikt ook zij meteen op het podium; zij wordt lid van de Toneelvereniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden (TVSL). De toneelverenigingen zijn net als de andere subverenigingen en de sociëteiten nog gescheiden, pas in de jaren zeventig worden ze samengevoegd. In de praktijk wordt er echter veel samengewerkt, omdat er in vrijwel elk toneelstuk zowel mannelijke als vrouwelijke rollen te verdelen zijn. De audities, repetities en optredens zijn dan ook gemengd.

In de aanloop naar het lustrumfeest van de vVSL, waarbij *Electra* opgevoerd zal worden, hoort Toetie verhalen over Jan: 'Hij was onder de meisjes een zeer populaire jongen. Voor het meisjeslustrum moest je een jongen vragen. Toen was ik nog helemaal niet geïnteresseerd, maar destijds ging wel het verhaal dat Jan Foudraïne over de honderd vragen had gehad of hij met ze naar het bal wou. Hij is geloof ik helemaal niet gegaan!'²⁶

In deze tijd leren ze elkaar via het toneel beter kennen. Toetie vindt Jan een 'zeer aantrekkelijke man, een zeer uitgesproken man' die bovendien 'fantastisch' toneelspeelt en kan goed met hem opschieten.²⁷ In het diesstuk *De quadratuur van de cirkel* van Valentin Katajev spelen ze een pas gehuwd stelletje dat toevallig in eenzelfde kamer terecht komt als een ander koppel. In het stuk worden mo-

nogamie en andere traditionele liefdeswaarden bespot. Tijdens de repetities en op het podium valt de chemie tussen hen op. 'J. Foudraïne en mej. Smedes brachten een bijna feestelijke creatie van het paar Vasya-Ludmilla', schrijft een recensent van *De Tijd*.²⁸

Na het meisjeslustrum volgt in de zomer van 1950 het lustrum van het Leidsch Studenten Corps. Voor het eerst na de oorlog kan er groter uitpakking worden, hoewel de organisatie een uitbundige maskerade nog steeds niet gepast vindt. Het Gravensteen, een historisch gebouw naast de Pieterskerk, wordt voor de gelegenheid vanbinnen verbouwd en beschilderd. Een week lang kan er gefeest worden door zowel de Leidse burgers als de studenten.²⁹ Jan, die zich inmiddels bij het bestuur van het LST heeft gevoegd, heeft de leiding over de meer traditionele wagenspelen die op het Gravensteen werden gehouden.³⁰

Tijdens het lustrumfeest registreert Jan, die op dat moment al een oogje heeft op Toetie, dat zij meer aandacht heeft voor anderen dan voor hem. Haar onbekommerde feestgedrag en zijn eigen positie als observant nopen hem ertoe een lied te schrijven over deze 'èlle', zoals een lid van de vvsl in deze tijd liefkozend wordt aangeduid. Hij laat zich daarbij inspireren door het lied 'Si le roi savait ça, Isabelle' ('Als de koning dat wist, Isabelle'), dat op het lustrumfeest door Paul Mauriat wordt gezongen onder begeleiding van zijn orkestje. Op de melodie van dit lied schrijft Jan de volgende tekst, die onderdeel zal worden van het groenentoneel voor de nieuwe lichting studenten in september:

OH LA LA!

Si papa savait ça, lieve èlle
Lieve èlle, si papa savait ça:
Je bent veel te wild geweest,
Op dat Leidse lustrumfeest.
Lieve èlle, si papa savait ça.

Je had te veel Rizling gedronken
In 't Hongaarse Café aan de bar.
Toen Piet niet meer begreep
Dat je Frits telkens kneep,
Lieve èlle, was 't voor Charles wel wat naar.

Met Serban dronk je flessen champagne
Je streek Willem zo zwoel door zijn haar
En dat mopje, domweg schuin,
Bij Mauriat in de tuin,
Lieve èlle, si papa savait ça.

Je zong wild van die glazen Tokayer
Midden op 't Gravensteen, Iboja!
Je vroeg telkens om dry gin
Met een pietsie lime erin
Lieve èlle, si papa savait ça.

Ik heb je 's nachts nog met Jan weg zien lopen
Wat daarna is gebeurd: ga maar na.
In die donkere nacht
Snikte je later zacht:
Lieve jongen, si maman savait ça.

Gisteren heb ik je voor 't eerst weer zien lopen
Stijf gearmd in gesprek met papa
En ik floot heel gemeen
Nogal hard voor me heen
Si papa savait ça... oh la la!³¹

Intussen zijn in Leiden de voorbereidingen voor het volgende dies-
stuk van 1951 alweer in volle gang. Cleveringa regisseert een uitzon-
derlijke productie: *Knickerbocker Holiday* van Maxwell Anderson.

Voor het eerst in Nederland wordt er in Amerikaanse stijl een musical opgevoerd, wat later gangbaar zal worden. Er zijn 44 rollen te vergeven en een groot orkest van 26 personen speelt muziek van Kurt Weill. Wederom zijn er voor Jan en Toetie hoofdrollen weggelegd. Jan speelt de rebelse, onafhankelijke Brom Broeck die verliefd is op Tina Tienhoven (Toetie). De lastige liefde tussen hen speelt een centrale rol in het stuk; samen bezingen ze haar in romantische duetten. De twee toneelspelende studenten kunnen nu niet meer om elkaar heen. Als *Knickerbocker Holiday* in première gaat, staan ze als stelletje op het podium.

Jan heeft een drukbezet toneelleven, maar de studie ontsnapt geen moment aan zijn aandacht. In 1949 haalt hij op tijd zijn kandidaats-examen. Aan het toneel kan Jan in Leiden zijn status ontlennen, maar als student is het lastiger om op te vallen of van de docenten waardering te ontvangen. Jaargenoten van Jan herinneren zich later een haast ‘negentiende-eeuwse sfeer’: de hoogleraren stonden bovenaan de hiërarchie en je had als student weinig te melden.³²

Jan is onder de indruk van de geleerdheid van deze hoogleraren. Vooral van die van E.A.D.E. Carp (1895-1983). Hij is al vanaf 1930 hoogleraar psychiatrie in Leiden en een van de meest progressieve en vooraanstaande psychiaters van Nederland. Jan woont colleges van Carp bij en moet voor zijn doctoraalexamen uiteenlopende werken van deze veelschrijver lezen. Op zijn studielijst staan onder meer *De psychopathieën*, *De neurosen* en *Grondslagen van de psychotherapie*.³³ Carp schreef onder andere in de ‘Psychotherapeutische serie der Leidsche Universiteitskliniek’ over diverse vormen van psychotherapie die hij in Nederland introduceerde.

Jan kan nog niet alle gedachtegangen van de professor volgen, maar ze trekken zijn aandacht. Niet in de laatste plaats vanwege de manier waarop Carp psychiatrie benadert: de hoogleraar heeft

veel aandacht voor filosofie en voor de complexiteit van de mens. Hierover zal Foudraine later zeggen: ‘een leermeester zoals E.A.D.E. Carp in Leiden ontmoet je maar zelden. Met zijn sonore stem sprak hij over Freud, Jung, Adler, Rogers en vele anderen, maar ook over Nietzsche, Gabriel Marcel en Martin Buber. Te veel namen om op te noemen. Hij maakte mij bekend met de peilloze diepte van de psyche.’³⁴

Carp trekt om nóg een belangrijke reden Jans belangstelling: hij heeft veel aandacht voor toneel. Op het moment dat Jan bezig is met de twee jaren van zijn doctoraalexamens, gaat Carps aandacht uit naar ‘psychodrama’, hier opgevat als een experimentele therapievorm waarin patiënten gevraagd worden om toneel te spelen, wat onder meer tot ‘catharsis’ zou kunnen leiden. Vanaf 1948 brengt Carp dit in de praktijk in zijn psychiatrische kliniek, het sanatorium Rhijngeest, bijvoorbeeld door een groep patiënten gedramatiseerde scènes uit Dostojevski’s *Schuld en boete* te laten spelen.³⁵ In 1949 publiceert hij *Psychodrama. Dramatisering als vorm van psychotherapie*. Later in Jans studietijd voegt Carp zich ook bij een door het LST georganiseerde ‘toneelstudieweek’ om te praten over ‘de psychologische betekenis van het toneelspelen’³⁶

De hoogleraar Carp vormt als het ware een brug tussen Jans voornaamste aandachtsgebieden: de studie en het toneel. Carp is een cruciale figuur in de richting die de student zal opgaan, want binnen de artsenopleiding wakkert hij Jans belangstelling aan voor de psychiatrie en psychotherapie.

Jan is in Leiden een ‘loner’³⁷ Hij voelt zich nog steeds geen volwaardig corpslid. Dat studenten die zich niet minstens drie keer per week op de sociëteit vertonen al snel ‘obscuur’ genoemd worden,³⁸ draagt daaraan bij. In plaats van te drinken en feesten, studeert of repeteert hij liever. Jan valt op als een serieuze student die lastig te

doorgronden is. De ene dag eet hij stilletjes zijn maaltijd op de sociëteit en de andere dag speelt hij de sterren van de hemel op het toneel. Hij krijgt in Leiden zijn eigen bijnaam: 'Jan Fou' (Frans voor 'gek'). Soms noemt men hem ook 'Jan Foudraal'.³⁹ Hij kan er zelf de humor niet van inzien: 'Dat vond hij helemaal niet leuk', herinnert Toetie Smedes zich. 'Ik vond het heel geestig.'

Bij het LST voelt hij zich meer thuis, maar ook daar is hij een tamelijk op zichzelf staande figuur vanwege zijn buitengewone gedrevenheid. Volgens Smedes is hij nooit tevreden met zichzelf, het kan altijd beter. En diezelfde instelling verwacht hij ook van anderen. 'Hij was heel goed. Maar ook ijdel. En af en toe onuitstaanbaar, maar dat zal ik ook wel geweest zijn', vertelt Smedes later. 'Als wij weleens grapjes maakten en een beetje gezellig deden tijdens zo'n toneelrepetitie of zo, nou dan kon hij dat maar matig accepteren.' Foudraïne zal dit uiteindelijk ook gaan inzien: 'Ik was zo verbeterd', vertelt hij in 1978. 'Ik was als een beul [...] voor mijn studentikoze medebroeders die het ook eens een keertje lollig wilde hebben [...] Ik was ascetisch, verbitterd, ambitieus.'⁴⁰

Jan is volgens Smedes 'zeer consciëntieus' in zijn wil om het beste te bereiken, wat soms tot conflicten leidt in hun relatie: 'Ik heb ook echt met hem *geclasht*, want ik speelde toneel voor m'n plezier en hij wou toneelspelen als een beroeps.'⁴¹ Toetie kan met hem wedijveren en dat geldt ook voor LST-lid Harry van Scherpenberg, die vaak met Jan op het toneel staat. Hem valt op dat Jan 'zo krachtig' is op het toneel dat hij anderen kan wegspeelen. 'Maar dat is hem bij mij nooit gelukt', vertelt hij later met enige trots.⁴²

De verhouding ligt anders tussen Jan en Ron van Vleuten, een rechtenstudent die in 1949 als eerstejaars in Leiden arriveert. Ron komt in de Kloksteeg te wonen, waar Jan op dat moment ook een nieuwe kamer heeft gevonden. Als hij Jan 'The Raven' van Poe hoort voordragen, is hij erg onder de indruk. Op aansporen van Toetie Smedes wordt Ron ook lid van het LST. Jan en hij worden goede vrienden. De ouders van Ron hebben een zomerhuisje in Kortren-

hoef waar ze samen wandelen, roeien en teksten schrijven.⁴³ Ze treden vaak als duo op. Zo spelen ze de ‘zingende zoogbroeders’ in *Cox en Box* (1952) en een uitgerangeerde filmacteur (Jan) en zijn manager (Ron) in *Dinner at Eight* (1952). Van Vleuten krijgt later van anderen te horen dat hij zich soms letterlijk en figuurlijk door Jan liet wegdringen op het podium, maar dat ervaart hij zelf niet zo.

Hoe dan ook, het is duidelijk dat Jan zich laat gelden binnen het LST door zijn opvallende hoofdrollen en zijn kritische, veeleisende houding. Hij wil zichzelf ontwikkelen en tegelijkertijd de toneelgroep als geheel op een hoger plan brengen. De andere toneelspelers verhouden zich ieder op hun eigen manier daartoe. Van Scherpenberg stoort zich bijvoorbeeld niet zo aan Jans kritische houding, ook al krijgt hij weleens persoonlijk commentaar van hem op zijn zangkunsten. ‘Dat heb ik hem nooit kwalijk genomen. Als je van iemand houdt, dan kun je veel van iemand accepteren.’ Van Vleuten wijst op zijn beurt op de eerlijke sfeer binnen de toneelgroep: ‘Wij waren natuurlijk ook wel kritisch in het algemeen. We moesten elkaar de waarheid vertellen, dat was niet iets meerderwaardigs.’

Dat Jan nooit helemaal tevreden is met zichzelf hangt samen met de visie die hij heeft op zijn culturele vorming. In de jaren dat Jan en Toetie een relatie hebben, valt het haar op dat hij zich kritisch verhoudt tot het milieu waar hij vandaan kwam. Toetie heeft weinig tot geen contact met zijn ouders. ‘Hij vond dat hij van mindere familie kwam’, herinnert ze zich. ‘Hij zette zich een beetje af tegen dat milieu waar hij uit kwam. Hij wou niks met zijn familie’ en ‘had het gevoel dat hij er net niet bij hoorde’.⁴⁴

Binnen het gezin is er weliswaar waardering voor Jans resultaten op studie- en toneelgebied, maar de betrokkenheid en interesse blijven gematigd. Zijn ouders komen zelden tot nooit naar zijn toneeloptredens kijken. De afstand die Jan in zijn studietijd voelt

ten opzichte van het milieu van zijn ouders zal lang in stand blijven. Tot in de jaren zeventig en tachtig zal hij zich nog geregeld blijven verbazen over de geringe interesse voor cultuur in zijn ouderlijk huis. Jan vindt in zijn jeugd- en studentenjaren weinig aansluiting binnen de familie. De familie van vaderskant is door de status van de grootvader weliswaar indrukwekkend, maar tegelijkertijd ook 'kil' en 'afstandelijk', en de familie van zijn moeder is warm, maar op haar eigen manier leeg en oppervlakkig: 'Dat was tutterig. Dat was kopje koffie, punt. Bridgen. Dat is het, verder niks', vertelt Foudraine in 1978.⁴⁵ Schertsend typeert hij zijn familie vaak als 'kopje koffie gezellig – met alcohol'.⁴⁶

Als Jan bij zijn ouders is, die begin 1951 verhuisden naar de Iepenlaan in Bloemendaal, zit hij vrijwel altijd te lezen. Jans broer Bob is daarentegen naar buiten tredend, gaat met anderen voetballen en autorijden. Hij is praktisch ingesteld en gefascineerd door de scheepvaart. Dat sluit veel beter aan binnen de familie dan het teruggetrokken gedrag van de studiebol, waar zijn vader niet veel mee kan: die wil liever dat hij wat anders gaat doen dan de hele dag met zijn neus in de boeken te zitten. De broers kunnen onderling wel goed met elkaar opschieten, ondanks het feit dat ze totaal verschillende persoonlijkheden zijn. Ze respecteren en steunen elkaar. Bob kwam vroeger ook voor Jan op toen hij gepest werd.⁴⁷

Jan beschrijft zijn ouderlijk huis later als een 'cultuurloos milieu': 'Er was geen vakantie, geen bibliotheek, geen schilderij, geen concert – er was überhaupt niets. Net of er een raar vacuüm was waarin ik opgroeide. Ook geen kerk, geen religie.' Desalniettemin was er aandacht voor (populaire) cultuur in het huis van de Foudraines: zijn vader speelde piano, zoals 'Alexander's Ragtime Band' van Irving Berlin, en zorgde ervoor dat zijn zonen Engels leerden. Beide ouders zongen geregeld liedjes en Jans moeder las graag liefdesromans van Hedwig Courths-Mahler.⁴⁸

De culturele rijkdom van de universiteitsstad Leiden vormt een contrast met zijn ouderlijk huis. Jan studeert ijverig en voelt zich

onderdeel van de hechte ‘toneelfamilie’ van het LST. Hij geniet van het contact met mensen die in tegenstelling tot zijn ouders wél geïnteresseerd zijn in de dingen die hem intensief bezighouden en met wie hij van gedachten kan wisselen. Zo is hij in Leiden ook te vinden bij de kunstzinnige Roos en Herman Snellen, de pleegouders van Ramses Shaffy (1933-2009), die tot 1951 bij hen woont. Shaffy komt kijken bij voorstellingen van het LST, zoals *Knickerbocker Holiday*, en leert zo Jan kennen. ‘Jan kende en bewonderde Ramses, waarschijnlijk was dit wederzijds’, vertelt jaarclubgenoot Dieter Hüpscher. ‘Er waren veel overeenkomsten in artistiek opzicht.’ Jan is graag bij de open familie Snellen, waar wordt gezongen en toneel wordt gespeeld – in hun huis staat ook een grote vleugel.⁴⁹

Jan heeft van ongeveer 1950 tot 1952 een relatie met Toetie. Ze praten over een verloving, maar de tijd is nog niet rijp voor dergelijke plannen. Tegelijkertijd wordt door iedereen aangenomen dat ze min of meer verloofd zijn. Voor Jan is het geen luchtige zaak, ook op dit vlak is hij ‘zeer serieus’. Een belangrijk punt is de studie, die eerst afgerond moet worden. Jan, die onder Carps invloed al nadenkt over een mogelijke specialisatie tot zenuwarts, heeft immers nog heel wat voor de boeg.

Twijfels en de komst van een ander zorgen ervoor dat Toetie uiteindelijk de relatie beëindigt. Het is een moeilijke beslissing waarover zij uitgebreid met Jan spreekt. ‘Hij trok zich meer terug. Hij zal ongetwijfeld ook wel boos zijn geweest. Hij had er grote moeite mee. Maar ja: “*When in doubt, don’t*”’. Jans ernst droeg ook bij aan deze twijfel: ‘Ik had van hem wat meer humor verwacht. Humor om het leven.’⁵⁰

Ze blijven desalniettemin goed bevriend. In 1953 ontstaat bij Jan, Toetie en Ron het idee om samen te gaan optreden. Zij speelt piano, terwijl de twee mannen cabaretliedjes zingen. Deze liedjes zijn vrij-

wel allemaal ontleend aan de programma's van het groenentoneel of van de zogeheten 'kruisavonden', die in de lente in de sociëteit gehouden werden ter gelegenheid van de presentatie van de almanak.⁵¹ Aangezien Toetie als vrouw de sociëteit Minerva niet binnen mag komen, begeleidt Bob van Tijn ze soms als pianist.

Als cabarettrio maken ze naam in Leiden. Hun repertoire bestaat uit zo'n twintig verschillende liedjes, waaronder een klassieker uit de Leidse studentenliederen: 'Hosz pitá' van Scheltema, die op 5 oktober 1947, aan het begin van Jans tweede studiejaar, op zesentwintigjarige leeftijd op tragische wijze om het leven kwam.⁵² 'Hosz pitá' is een in pseudo-Hongaars geschreven lofzang op de hospita, als een knipoog naar de toentertijd populaire muziek van Hongaarse Roma, waar ook Jan een liefhebber van is.⁵³ Jans vertolking van Scheltema's klassieker valt in Leiden in goede aarde.

Jan schreef en schrijft zelf ook liedjes die in het repertoire opgenomen worden, zoals het eerdergenoemde 'Oh la la!'. In de regel zijn de liedjes gebaseerd op een bestaande melodie, maar Jan bedenkt soms zelf een melodie die hij dan aan Toetie of Van Tijn moet leren.⁵⁴ Jans liedjes sluiten thematisch aan bij enkele tradities binnen de Leidse studentenliederen, waarin vaak verwezen werd naar het flirten met leden van de vvsL, de hospita en de lokale omgeving. Binnen deze bestaande tradities schrijft Jan verschillende 'lente-liedjes', waaronder een liedje waarin hij kort verwijst naar psychoanalytische ideeën. Dit liedje is een variatie op 'Cheek to Cheek' (1935) van Irving Berlin, dat begint met de beroemde regels: 'Heaven, I'm in heaven...':

Lente, 't wordt weer lente
en de meisjes staan te blozen in 't plantsoen
Grote God, nou moet ik er wat aan gaan doen:
het bekende lachen, knijpen, douwen, zoen!

[...]

Ach, wij zijn als zieke dieren
die het leven zijn verleerd,
die op de disputen klieren
over Liebe und Begehrt',
over onbewuste driften
en een Freudiaans complex,
God, 't gaat doodeenvoudig schiften
op die avond, daar in Rex...

Want dan raken onze handen elkaar,
dan klinkt het eeuwenoud refrein:
'Wanneer, en welke tijd, en waar,
en zul je er die avond dan ook zijn?'

Dan hapt zij die ik, zo omstreeks drie,
verwacht, ergens op 't strand,
en die ik eind'lijk es 'n keer in d'r badpak zie
in Noordwijk, in een boterham met zand.

Dan is het lente, volop lente,
dan wordt dat hele kleine stukkie haat en nijd
op één avond van een èlle tot een meid,
als een Greta Garbo in d'r beste tijd.⁵⁵

Jan, Toetie en Ron kunnen in Leiden op veel belangstelling rekenen, onder anderen van koningin Juliana en prins Bernhard. Juliana heeft zelf in Leiden rechten gestudeerd en bezoekt geregeld toneeloptredens van het LST en de TVSL. Op 20 mei 1954 komt het koninklijk echtpaar in de Burcht te Leiden in de stromende regen kijken naar een optreden van het cabarettrio. Na afloop gaat Juliana naar de sociëteit van de VVSL, terwijl Bernhard met de heren meegaat naar Minerva. Hij wil daar nog wat meer liedjes horen. Jan en Ron durven het vervolgens aan om 'Hymne des Deutschtouris-